

ANDRZEJ ELŻANOWSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-0288-1724>

Uniwersytet Warszawski

Wydział Artes Liberales

Ubój rytualny jest niehumanitarny

Ритуальный убой негуманен

Ritual slaughter is inhumane

Абстракт

Abstract

В ответ на статью П.Т. Скоциклоды («Zoophilologica» № 2 (10)/2022), который на основании религиозных источников доказывает, что шхита не причиняет животному больше страданий, чем обычный убой, и утверждает, что это мнение соответствует науке, рассматривается современное состояние знаний об обоих способах убоя. Результаты физиологических исследований и систематических наблюдений за процессом убоя не оставляют сомнений в том, что правильно проведенный убой, начинающийся с оглушения (лишения сознания), причиняет гораздо меньше страданий, чем любая, даже самая совершенная резка сознательного животного и ожидание его смерти от обескровливания. Исследования самого обескровливания доказывают, что предварительное оглушение не ослабляет ни его скорости, ни конечного результата, что противоречит религиозным посланиям и подрывает религиозное обоснование ритуального убоя. В то же время исследования самого процесса убоя показывают, что при обоих способах убоя регулярно происходят нарушения, причиняющие животным дополнительные мучения. Однако, при обычном убое после неудачного выстрела из устройства с болтом корову, как пра-

In reaction to publishing the article by P.T. Skoczykłoda (Zoophilologica nr 2 (10)/2022) who uses religious sources to demonstrate that Jewish ritual slaughter or shechita does not harm animals more than the standard slaughter, and portrays this stance as being compatible with science, the shechita is here compared to the standard slaughter in the light of current knowledge. All credible results of physiological experiments and systematic studies of the real process in the slaughterhouses leave no doubt that the correct standard slaughter starting with stunning causes much less suffering than any, even perfect cut without stunning which leaves an animal conscious with excruciating pain until the death by exsanguination. Several independent quantitative studies of the latter demonstrated, that stunning preceding the cut does not affect either the rate or the final effect of exsanguination, which runs contrary to the religious tales, and calls into question the very religious sense of ritual slaughter. Systematic observations in slaughterhouses show that both standard slaughter and shechita are prone to malfunction that affects substantial numbers of animals and cause a great amount of additional pain except that faulty stunning shots should and usually are corrected by a second shot whereas in shechita animals are left to die of exsanguination

вило, оглушают вторым выстрелом, а при шхите она мучится даже несколько минут (обычно 20–80 секунд). Кроме того, резка сознательного животного требует его полного обездвиживания – сегодня на бойне корову закрывают в боксе убоя (и часто даже переворачивают, что вызывает дополнительный дистресс), в то время как при традиционной шхите морда коровы была прикована цепью к полу, а остальное тело приподнято за ногу, что было мучительно даже до перерезания. Широкое распространение этой техники (*shackle and hoist*), запрещенной в Израиле и США совсем недавно (во втором десятилетии XXI в.) под давлением общественного мнения благодаря распространению информации об этой практике защитниками животных, опровергает тезис о том, что шхита ориентирована на облегчение страданий убиваемых животных.

Ключевые слова: ритуальный убой, шхита, страдания животных, благополучие, обескровливание

whatever the cause of their prolonged agony (usually 20–80 seconds but sometimes much longer). In addition, the neck cut of a fully conscious animal necessitates complete restraint – whereas in a modern slaughterhouse the cow is compressed in a slaughter box, in the traditional shechita the cow had the muzzle shackled to the ground while being suspended and hoisted by one hind leg, all of which is a torture made of pain and panic. This infamous, broadly used shackle-and-hoist technique, only recently banned in the USA and Israel under the public pressure, contradicts the claim that shechita is meant to alleviate animal suffering.

Keywords: ritual slaughter, shechita, animal suffering, welfare compromise, exsanguination

W numerze 2. z 2022 roku opublikowany został obszerny artykuł autorstwa Pawła T. Skoczyłody (dalej: PTS) *Żydowski ubój rytualny w Polsce – okrucieństwo czy humanitarne traktowanie zwierzęcia* (dalej: artykuł PTS), mający „przybliżyć kwestię uboju rytualnego w świecie żydowskim” (s. 1). Treść artykułu jest zgodna z tą deklaracją – PTS konsekwentnie zmierza do zyskania akceptacji dla uboju rytualnego (podobnie jak wyznawcy judaizmu, autorzy wielu poprzednich podobnych w wymowie artykułów). Narzuca to pytania: Czy „przybliżanie” czegokolwiek zamiast bezstronnego opisu, analizy i wyjaśniania jest uprawnionym celem artykułu naukowego? Czy periodyk poświęcony poznaniu stosunków ludzko-zwierzęcych powinien służyć takiemu przybliżaniu procedury uznawanego na podstawach naukowych za niehumanitarny, sprzeczny z zachodnią moralnością publiczną¹ i dlatego w wielu krajach zabroniony lub ograniczony², co nie narusza, wbrew

¹ Wojciech Kość, *The Guardian*, 9.10.2020, <https://www.theguardian.com/environment/2020/oct/09/nine-out-of-10-eu-citizens-oppose-animal-slaughter-without-stunning-poll-finds>.

² Zakaz uboju bez uprzedniego ogłuszenia obowiązuje w: Australii, Belgii, Danii, Islandii, Norwegii, Nowej Zelandii, Słowenii, Szwajcarii i Szwecji. W Austrii, Estonii, Grecji, Łotwie i Słowacji jest złagodzony przez ogłuszenie natychmiast po podcięciu, a w Finlandii równocześnie z podcięciem. Takie złagodzenia są akceptowane przez większość muzułmanów, ale nie przez żydów.

żydowskim protestom, Europejskiej Karty Praw Podstawowych³? Należy dostrzec zasadniczą różnicę między badaniem wpływu religijnych treści i „prawd” objawionych na traktowanie zwierząt, co oczywiście wchodzi w zakres *human-animal studies*, a stanowiskiem autora, który przyjmuje na wiarę deklaracje i objawienia, a nawet pośrednie oznaki intencji ze świętych ksiąg do przekonywania o tym, że ubój rytualny, zaczynający się od podcięcia szyi, nie jest dla zwierząt gorszy (a może jest nawet lepszy!) niż ubój standardowy, zaczynający się od pozbawienia świadomości. Takie stanowisko dyskwalifikuje artykuł PTS jako propagandową, z gruntu nienaukową narrację, stosowaną w Polsce przez rabina Michaela Schudricha⁴ i jego współwyznawców⁵. Ustosunkowanie się do sążnistych wywodów religijno-prawnych w artykule PTS pozostawiam innym, którzy wypowiadali się w dyskusji na temat uboju rytualnego w Polsce. Samo pominięcie wszystkich polskich publikacji krytykujących ubój rytualny dodatkowo dyskredytuje artykuł PTS. Moim celem – wobec zagrożenia pozorującym naukowość przekazem tego artykułu – jest pokazanie obecnego stanu wiedzy naukowej o uboju krów, byków i cieląt, jednoznacznie dowodzącej, że prawidłowo wykonany ubój standardowy jest zasadniczo bardziej humanitarny niż prawidłowo, ale w rzeczywistości (a nie w narracji Talmudu) niehumanitarnie wykonywany ubój rytualny.

Ubój standardowy

Standardowy ubój krów, byków i cieląt zaczyna się od ogłuszenia. Zwierzę doprowadzone jest korytarzem do boksu ogłuszania, którego wymiary przystosowane są do wielkości dorosłych krów i byków, ale nie cieląt. W odróżnieniu od uboju rytualnego, całe zwierzę nie musi być całkowicie unieruchomione i w większości systemów tylko głowa jest chwilowo przytrzymana w odpowiednim wycięciu, aby ubojowiec mógł przyłożyć aparat bolcowy do czoła we właściwym miejscu. Po prawidłowym strzale krowa traci świadomość i na tym kończy się jej strach czy dystres, którego poziom zależy od zachowania personelu przed ubojem. Ciało jest wyrzucone z boksu na bok, po czym jest podwieszane i wtedy szyja jest podcinana w celu

³ Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) 17.12.2020. Judgment in Case C-336/19 *Centraal Israëlitisch Consistorie van België and Others*, <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-12/cp200163en.pdf>.

⁴ Matylda Młocka (wywiad), *Rzeczpospolita*, 3.03.2013, <https://www.rp.pl/publicystyka/art13287251-zabic-zwierze-jednym-ciecieniem>.

⁵ Na przykład: Menachem Margolin, *Rzeczpospolita*, 29.07.2013, <https://www.rp.pl/opinie-polityczno-spoeczne/art12945621-rabin-margolin-o-uboju-rytualnym>.

wykrwawienia. Cała procedura podwieszania i wykrwawiania zwierzęcia powinna być przeprowadzona dostatecznie szybko, aby uniemożliwić powrót świadomości i doznań, szczególnie przy stosowaniu bolców niepenetrujących.

Ogłuszenie dokonywane jest za pomocą aparatu bolcowego z bolcem penetrującym lub niepenetrującym, który wystrzeliwany jest najczęściej siłą sprężonego powietrza lub sprężyny, a po strzale automatycznie cofa się do lufy. W wersji aparatu penetrującego trzpień trwale niszczy tkankę mózgową, czyniąc zabieg nieodwracalnym, czyli letalnym. W przypadku zastosowania aparatu niepenetrującego ogłuszenie jest zwykle odwracalne. Ogłuszenie aparatem niepenetrującym jest częściej nieskuteczne i wymaga powtórnego strzału⁶ – dotyczy to szczególnie byków⁷ i oczywiście powoduje dodatkowe cierpienie. W Wielkiej Brytanii i w Niemczech stwierdzono, że około 9% ubijanych zwierząt zostało niedostatecznie ogłuszonych⁸. W jednej z rzeźni w Szwecji 12,5% ogółu ubijanych zwierząt było niedostatecznie ogłuszonych, w tym aż 16,7% niedostatecznie ogłuszonych byków (przy 6,5% pozostałych), 8% zwierząt dostało nieprawidłowy strzał, w tym aż 14% cieląt, które rzucają się w za dużym dla nich boksie ogłuszania⁹. Średnio najgorzej przebiega ubój byków, ponieważ byki gwałtownie bronią się i mają grubsze od krów kości czołowe, więc uniwersalne aparaty bolcowe okazują się za słabe. W przypadku, gdy pierwszy strzał jest nieskuteczny, zwierzę powinno zostać ogłuszone – i zwykle tak się dzieje – drugim strzałem.

Nawet w zachodnioeuropejskich rzeźniach ubój standardowy kilku–kilkunastu procent zwierząt wykonywany bywa nieprawidłowo, a sprzęt nie jest dostosowany do uboju byków i cieląt. A jednak **w większości przypadków ubój standardowy przebiega w sposób, który można uznać za względnie humanitarny**, gdyż najsilniejszym negatywnym doznaniem jest niepokój czy dystres po wejściu do boksu przed strzałem, a w przypadku nieudanego strzału cierpienie ofiary jest przerywane drugim strzałem. Pomijając cierpienie zwierząt przed ubojem spowodowane transportem, głodzeniem i brutalnym pędzeniem, sam akt ogłuszania

---

⁶ Steffan Edward Octávio Oliveira, Neville G. Gregory, Filipe Antonio Dalla Costa, Troy J. Gibson, Osmar Antonio Dalla Costa, Mateus J.R. Paranhos da Costa, „Effectiveness of pneumatically powered penetrating and non-penetrating captive bolts in stunning cattle”, *Meat Science*, 140 (2018): 9–13.

⁷ Troy J. Gibson, Steffan Edward Octávio Oliveira, Filipe Antonio Dalla Costa, Neville G. Gregory, „Electroencephalographic assessment of pneumatically powered penetrating and non-penetrating captive-bolt stunning of bulls”, *Meat Science*, 151 (2019): 54–59.

⁸ Neville G. Gregory, Claire J. Lee, Joanne P. Widdicombe, „Depth of concussion in cattle shot by penetrating captive bolt”, *Meat Science*, 77 (2007): 499–503; Martin von Wenzlawowicz, Karen von Holleben, Ellen Eser, „Identifying reasons for stun failures in slaughterhouses for cattle and pigs: a field study”, *Animal Welfare*, 21 (2012): 51–60.

⁹ Sophie Atkinson, Antonio A. Velarde, Bo Algiers, „Assessment of stun quality at commercial slaughter in cattle shot with captive bolt”, *Animal Welfare*, 22 (2013): 473–481.

powoduje cierpienie tylko przez nieprawidłowości, które mogłyby być całkowicie wyeliminowane (w uboju na małą skalę), a przynajmniej radykalnie zminimalizowane dzięki pełnemu nadzorowi (z zastosowaniem kamer przy każdym stanowisku ubojowym) i dostosowaniu sprzętu do zróżnicowania ubijanych zwierząt oraz zaprzestaniu wynagradzania personelu rzeźni od sztuki. W przeciwieństwie do szechity ubój standardowy jest reformowalny – pod naciskiem społecznym podejmowane są w różnych krajach próby jego złagodzenia, przede wszystkim przez poprawę nadzoru. Warto przy tym zauważyć, że tolerowanie, zwłaszcza w tej samej rzeźni, uboju rytualnego nieuchronnie obniża poziom dopuszczalności praktyk rzeźniczych.

Ubój rytualny

Ubój rytualny zaczyna się głębokim podcięciem szyi w pełni świadomego i całkowicie unieruchomionego zwierzęcia, ale bez przecięcia kręgosłupa i rdzenia kręgowego, przez który doprowadzone są do mózgu bodźce bólowe z całego ciała. W uboju rytualnym zwierzę traci świadomość i doznania dopiero po pewnym czasie, kiedy następuje śmierć w wyniku wykrwawienia. W reakcji na bodźce bólowe wynikające z zadania głębokiej rany ciętej szyi i inne bodźce nocycyptywne, prawidłowo funkcjonujący mózg czuwającego zwierzęcia (niepoddanego ogłuszeniu) generuje doznania ostrego bólu oraz panikę duszenia się i spadku ciśnienia krwi, które składają się na ekstremalne cierpienie całkowicie unieruchomionego zwierzęcia. Potwierdzają to trzy obszerne raporty z obserwacji rzeczywistego przebiegu uboju rytualnego w rzeźniach, przygotowane przez grupy ekspertów: Rady ds. Dobrostanu Zwierząt Gospodarskich (FAWC 2003)¹⁰, działającej jako zespół doradczy brytyjskiego Ministerstwa Środowiska, Żywności i Spraw Wiejskich (DEFRA); Europejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Żywności (EFSA)¹¹, przygotowany na zlecenie Komisji Europejskiej; interdyscyplinarnego projektu Dialrel (2006–2010)¹², też opracowanego na zlecenie Komisji Europejskiej.

¹⁰ FAWC, *Report on the Welfare of Farmed Animals at Slaughter or Killing Part 1: Red Meat Animals* (London: Farm Animal Welfare Council, 2003).

¹¹ EFSA, „Welfare aspects of animal stunning and killing methods – Scientific Report of the Scientific Panel for Animal Health and Welfare on a request from the Commission related to welfare aspects of animal stunning and killing methods”, EFSA-Q-2003-093, (2004), http://www.efsa.europa.eu/EFSA/efsa_locale-1178620753812_1178620775454.htm.

¹² Karen von Holleben, Martin von Wenzlawowicz, Neville Gregory, Haluk M. Anil, Antonio Velarde, Pedro Rodriguez, Beniamino Cenci Goga, Bernardo Catanese, Bert Lambooj, „Report on

Raporty te są w zasadniczych punktach całkowicie zbieżne, a ich wyniki zostały potwierdzone i uszczegółowione w ciągu ostatniej dekady, między innymi wykazano, że poziom hormonu stresu (kortyzolu) jest znacznie wyższy po uboju rytualnym niż standardowym¹³.

Po pierwsze, unieruchomienie zwierzęcia (zwłaszcza dużego) do podcięcia gardła jest technicznie trudne, powoduje dodatkowe cierpienia i w praktyce często uszkodzenia ciała, ponieważ zwierzęta próbują się uwolnić – samo unieruchomienie w sytuacji zagrożenia jest silnie stresujące i może wywoływać panikę. Unieruchomienie powoduje urazy, przez co mięso staje się niekoszerne i rabini odrzucają większość zwierząt zarżniętych rytualnie, w wyniku czego 70–80% ciał tych zwierząt trafia do ogólnego obrotu¹⁴ bez informowania konsumentów o niehumanitarnym sposobie produkcji sprzedawanego mięsa¹⁵. Obecnie w Europie ubój rytualny wykonywany jest w klatkach ubojowych, w których zwierzę jest całkowicie unieruchomione za pomocą mechanizmu pneumatycznego, wystają tylko głowa i szyja, która jest podcinana – albo w naturalnej pozycji zwierzęcia, albo (zgodnie z wymogami niektórych odłamów judaizmu) w pozycji do góry nogami po obróceniu o 180° w klatkach obrotowych, co powoduje rekordowe podwyższenie kortyzolu, wokalizacje (ryczenie, beczenie) i podjęcie prób wyrwania się, a także prowadzi do zwiększenia wlewania się zawartości przewodu pokarmowego do tchawicy¹⁶.

Po drugie, przy samym podrzynaniu szyi, czyli skóry, mięśni, tchawicy, przełyku, trzech par nerwów, ofiary czują ból pochodzący z zakończeń bólowych (nocyptorów) i przeciętych nerwów, co potwierdziły badania elektroencefalogramów¹⁷. Ma

---

good and adverse practices – Animal welfare concerns in relation to slaughter practices from the viewpoint of veterinary sciences”, Dialrel Deliverable 1.3 (2010), <http://issuu.com/florencebergeaud-blackler/docs/dialrel-recommandations-final-edited>.

¹³ Giancarlo Bozzo, Roberta Barrasso, Patrizia Marchetti, Rocco Roma, Giorgio Samoilis, Giuseppina Tantillo, Edmondo Ceci, „Analysis of stress indicators for evaluation of animal welfare and meat quality in traditional and Jewish slaughtering”, *Animals*, 8(2018): 43.

¹⁴ Haluk M. Anil, „Religious slaughter: a current controversial animal welfare issue”, *Animal Frontiers*, 2 (2012): 64–67; Lila Gabryelów, „Pod kontrolą Żydów”, *Panorama Leszczyńska*, 25.09.2010 (artykuł usunięty z Internetu po kampanii o zakaz uboju rytualnego 2012–2014; dostęp: 13.01.2013).

¹⁵ 72% obywateli UE żąda tej informacji: <https://www.bva.co.uk/news-and-blog/news-article/72-want-information-on-stunning-of-animals-when-buying-meat-says-eu-wide-study/>.

¹⁶ von Holleben et al., „Report on good and adverse practices”; Anil, „Religious slaughter”, 64–67; Bert Lambooj, Jozef T.N. van der Werf, Henny G.M. Reimert, Vincent A. Hindle, „Restraining and neck cutting or stunning and neck cutting of veal calves”, *Meat Science*, 91 (2012): 22–28.

¹⁷ Troy J. Gibson, Craig B. Johnson, Joanna C. Murrell, Corrin M. Hulls, Sheryl L. Mitchinson, Kevin J. Stafford, Alistair C. Johnstone, David J. Mellor, „Electroencephalographic responses of halothane-anaesthetised calves to slaughter by ventral-neck incision without prior stunning”, *New Zealand Veterinary Journal*, 57 (2009): 77–83; Craig B. Johnson, David J. Mellor, Paul H. Hemsworth, Andrew D. Fisher, „A scientific comment on the welfare of domesticated ruminants slaughtered without stunning”, *New Zealand Veterinary Journal*, 63 (2015): 58–65.

to szczególne znaczenie wobec ustaleń, że wbrew uporczywej propagandzie wyznaniowych ekspertów zwierzęta zarzynane są w praktyce nie jednym, lecz wieloma cięciami¹⁸, a mimo to mięso traktowane i sprzedawane jest jako koszerne. Wyniki badań uboju krów z trzech niezależnych źródeł, dokonane w różnych miejscach i w różnym czasie, tzn. w Niemczech przed rokiem 1933¹⁹ oraz niedawno (2008, 2014) w czterech współczesnych rzeźniach (głównie europejskich)²⁰, okazały się zaskakująco zbieżne i wykazały, że średnia liczba cięć dla szechity wynosi około 3 (nieco ponad). Nie ma żadnego powodu, aby sądzić, że szechita wykonywana w Polsce jest lepsza dla zwierząt niż w innych krajach europejskich.

Po trzecie, nawet przy idealnym wykonaniu szechity ofiary nie tracą świadomości zaraz po podcięciu szyi i doznają skrajnego cierpienia, na które składają się: strach, ostry ból głębokiej rany w szyi i zaburzenia oddychania wskutek przecięcia nerwu błędnego oraz wlewania się krwi do głośni i często również do tchawicy (a przez nią do płuc). Trudno mierzyć (kwantyfikować) to cierpienie, ponieważ ofiara jest unieruchomiona i nie może wokalizować (ryczeć, beczeć), bo ma przeciętą tchawicę, a standardowe pomiary poziomu hormonów stresu wydzielanych przez nadnercza pod wpływem przysadki mózgowej są niemożliwe, bo przecięte zostały naczynia krwionośne między głową a tułowiem. Czas trwania przedśmiertnej męczarni krów poddawanych ubojowi rytualnemu jest bardzo zmienny – u większości w granicach od 20²¹ do 80²² sekund, ale u niektórych zwierząt aż do 2 minut, a czasem jeszcze dłużej, gdyż niektóre krowy po początkowym omdleniu próbują już po wyrzuceniu z klatki wstać i uciec z przeciętą szyją²³. U kóz czas trwania przedśmiertnej męki również dochodzi do ponad 2 minut po podcięciu²⁴. Tak długi czas od przecięcia szyi do utraty świadomości uwarunkowany

¹⁸ von Holleben et al., „Report on good and adverse practices”.

¹⁹ Robert von Ostertag, *Lehrbuch der Schlachtvieh- und Fleischbeschau einschliesslich der Tierärztlichen Lebensmittelkontrolle für Tierärzte und Studierende der Tierheilkunde* (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1932).

²⁰ Neville G. Gregory, Martin von Wenzlawowicz, Rashedul M. Alam, Haluk M. Anil, Tahsin Yeşildere, Ayona Silva-Fletcher, „False aneurysms in carotid arteries of cattle and water buffalo during shechita and halal slaughter”, *Meat Science*, 79 (2008): 285–288.

²¹ Neville G. Gregory, Martin von Wenzlawowicz, Karen von Holleben, Helen R. Fielding, Troy J. Gibson, Luc Mirabito, R. Kolesar, „Complications during shechita and halal slaughter without stunning in cattle”, *Animal Welfare*, 21 (2012): 81–86.

²² C. C. Daly, Erhard Kallweit, Franz Ellendorf, „Cortical function in cattle during slaughter: conventional captive bolt stunning followed by exsanguination compared with Shechita slaughter”, *Veterinary Record*, 122 (1988): 325–329; Lambooi et al., „Restraining and neck cutting”, 22–28.

²³ von Ostertag, *Lehrbuch*, 200–201; Neville G. Gregory, Helen R. Fielding, Martin von Wenzlawowicz, Karen von Holleben, „Time to collapse following slaughter without stunning in cattle”, *Meat Science*, 85 (1): 66–69.

²⁴ Azad Behnam Sabow, Awis Qurni Sazili, Idrus Zulkifli, Yong M. Goh., Mohd Zainal Abidin Ab Kadir, Nazim Rasul Abdulla, ... and Kazeem Dauda Adeyemi, „A comparison of bleeding efficiency,

jest specyfiką unaczynienia głowy krów i niektórych innych przeżuwaczy. **Dzięki sieci dziwnej nadoponowej (*rete mirabile epidurale*) połączonej z tętnicą kręgową mózg krowy działa po poderżnięciu szyi znacznie dłużej niż np. u ludzi i innych ssaków naczelnych.** Dodatkowym czynnikiem opóźniającym odpływ krwi z mózgu są tętniaki rzekome (*false aneurisms*), powstające na przeciętych końcach tętnic krów – w 10% przypadków we wspomnianym badaniu²⁵, zatrzymujące krew w tętnicach.

Skrajne cierpienie zadawane zwierzętom w czasie szechity często nie ogranicza się do samego cięcia i jego skutków. Za najwyższy standard jakości mięsa żydzi uważają „glatt kosher”, przy którym sprawdzane są płuca każdego zwierzęcia, co związane jest z manipulacją w ranie często jeszcze przytomnej krowy. Znanym przykładem są praktyki, które były przez lata stosowane w Agriprocessors, największej rzeźni koszernej w Ameryce, należącej do niesławnych braci Rubashkin. Kolejne śledztwa (w latach 2004, 2007) ujawniły, że do podciętej szyi zwierzęcia wkładano hak i wyciągano tchawicę oraz przełyk przytomnym jeszcze bykom – niektóre z nich pozostawały przytomne do 3 minut, wstawały i próbowały uciec z dyndającą tchawicą. Według amerykańskich rabinów wszystko to spełniało standardy szechity²⁶, a bracia Rubashkin odpowiedzieli za inne przestępstwa. Mimo publicznego oburzenia i protestów powtarzają się okrucieństwa przy uboju certyfikowanym przez rabinów, a jeżeli nawet niektórzy inni rabini dostrzegają w tym zło, to winią ubój przemysłowy, który – według amerykańskiego rabina-dysydenta – jest niezgodny z „tradycyjnymi żydowskimi wartościami etycznymi”²⁷.

Jednak historia pokazuje, że również tradycyjnie praktykowana szechita była okrucieństwem sporadycznie krytykowanym przez rabinów-dysydentów. Podcięcie przytomnego zwierzęcia wymaga, oczywiście, całkowitego unieruchomienia ofiary, co obecnie w rzeźniach odbywa się za pomocą klatek ubojowych. W przeszłości zwierzęta były podrzynane albo po związaniu, powaleniu i ułożeniu głowy na podłodze, gdzie często były niepotrzebnie pozostawiane na długo przed poderżnięciem²⁸, albo podwieszane za jedną nogę łańcuchem do sufitu i z głową przy-

---

microbiological quality and lipid oxidation in goats subjected to conscious halal slaughter and slaughter following minimal anesthesia”, *Meat Science*, 104 (2015): 78–84.

²⁵ Neville G. Gregory et al., „Complications during shechita”.

²⁶ Michelle Hodkin, „When ritual slaughter isn't kosher: An examination of shechita and the humane methods of slaughter act”, *Journal of Animal Law*, 1 (2005): 129–150, <https://www.animallaw.info/article/when-ritual-slaughter-isnt-kosher-examination-shechita-and-humane-methods-slaughter-act>; Sean Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable in modern America?”, *Journal of Applied Animal Research*, 49 (2021): 492–522.

²⁷ Shmuly Yankowitz, „Why This Rabbi Is Swearing Off Kosher Meat / The reality of industrial slaughter is too far removed from traditional Jewish ethical values”, *The Wall Street Journal*, 29.05.2014.

²⁸ von Ostertag, *Lehrbuch*, 231.

wiązaną łańcuchem do podłogi, co przy cięższych osobnikach powodowało skrajnie bolesne wrywanie nogi z ciała. Właśnie ta technika wywoływała największe publiczne oburzenie już w XIX wieku, co doprowadziło między innymi do wprowadzenia – obowiązującego do dzisiaj – zakazu uboju rytualnego w Szwajcarii w roku 1894. Przynajmniej od XIX wieku zdarzali się postępowi rabini-dysydenci, przeciwstawiający się okrucieństwu szechity i rozumiejący szkodliwość jej praktykowania również dla reputacji samych żydów²⁹. Na przykład dr Jakob Stern, rabin z Frankfurtu nad Menem, uważał szechitę za „pogwałcenie humanitaryzmu”. Jego zdaniem: „Żydowski rytuał uboju, czyli Schächten, razem z jego konsekwencjami należy do rabinackich przepisów budujących wysoce szkodliwy mur dzielący żydów od chrześcijan i nadający żydom piętno wspólnoty religijnej, która wyobcowuje się z kulturalnego życia współczesności, wybierając na dom sferę odległą w przestrzeni i czasie”³⁰. Mimo takich odosobnionych protestów okrucieństwo wobec zwierząt było przez wieki akceptowane przez pobożnych żydów, co przeczy podstawowej tezie stawianej w artykule PTS, że „ubój rytualny jako sposób pozyskania mięsa jest zgodny z naturą, a poprzez dokładanie starań w zakresie minimalizacji bólu zwierząt nie może stanowić naruszenia słuszych postulatów ochrony zwierząt” (s. 12).

Właśnie w celu zapobieżenia tradycyjnym praktykom szechity Rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 w art. 15 ust. 3 explicite zabrania „podwieszania lub podciągania przytomnych zwierząt” oraz „mechanicznego unieruchamiania za pomocą zacisków lub wiązania nóg lub śródstopi zwierząt”. Techniki te były stosowane w Ameryce Południowej³¹ (skąd koszerne mięso dostarczano do USA) oraz w niektórych rzeźniach Izraela³² i dopiero bardzo niedawno zabronione³³ pod naciskiem opinii publicznej. To potwierdza brak jakichkolwiek względów na cierpienie zwierząt w dzisiejszych społecznościach religijnych żydów i uporczywe podporządkowanie uboju przesądom o przebiegu wykrwawiania.

²⁹ Volker Mariak, *Konkurrierende Staatsziele – Religionsfreiheit vs. Tierschutz* (Hamburg: tredition GmbH, 2016).

³⁰ Jakob Stern, *Zeitbewegende Fragen 1: Schächten – Streitschrift gegen den jüdischen Schlachtritus* (Lipsk: Verlag des Kössling'schen Buchhandlung (Gustav Wolf), 1883).

³¹ Nathaniel Popper, „Widely condemned cattle-killing method is used by kosher meat firm's supplier”, *Los Angeles Times*, 15.04.2010, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-apr-15-la-fi-kosher-slaughter15-2010apr15-story.html>; Raphael Ahren, „Despite rabbinate's promises, meat from inhumane slaughterhouses still being marked as kosher”, *Haaretz.com*, 10.06.2011, <https://www.haaretz.com/2011-06-10/ty-article/despise-rabbinates-promises-meat-from-inhumane-slaughterhouses-still-being-marked-as-kosher/0000017f-dc02-db5a-a57f-dc6a83830000>.

³² Anonymus, „Shackle and Hoist’: on Kosher Slaughter”, *Circle Aleph*, 16.04.2010, <https://circlealeph.wordpress.com/2010/04/16/shackle-and-hoist/>.

³³ Josefin Dolsten, „Orthodox Union Says No More Beef Slaughtered With ‘Shackle and Hoist’”, *Times of Israel*, 24.07.2018, <https://www.timesofisrael.com/orthodox-union-says-no-more-beef-slaughtered-with-shackle-and-hoist/>.

Artykuł PTS podkreśla, że nadrzędnym, tradycyjnym celem uboju rytualnego jest maksymalne wykrwawienie zwierzęcia i usunięcie krwi z mięsa, tylko całkowicie ignoruje znany od dawna fakt, że podrzynanie na żywca nie jest do tego potrzebne. Już badania przeprowadzone na początku XX wieku wykazały, że nie ma różnicy między stopniem wykrwawienia krów poderżniętych po żydowsku i krów ogłuszonych mechanicznie lub elektrycznie, co uzasadniało wysuwane wtedy i nigdy niezrealizowane postulaty względnie humanitarnego ogłuszania prądem przed podrzynaniem³⁴. Badania prowadzone w ostatnich latach potwierdziły, że uprzednie ogłuszenie nie wpływa na skuteczność wykrwawiania się ani ssaków, ani ptaków³⁵. Dwa niezależne badania wykazały wręcz, że uprzednio ogłuszone jagnięta (we Włoszech) i krowy (w RPA) wykrwawiały się lepiej niż uśmiercane rytualnie. Na dodatek, uprzednio ogłuszone krowy tylko wyjątkowo miały plamy krwi na płucach, które występowały u 2/3 zwierząt poddanych szechicie. Okazało się więc, że same procedury szechity mogą powodować skaży dyskwalifikujące mięso jako koszerne i wobec tego kierowane do sprzedaży nieżydowskim konsumentom.

Opinie wyznawców jako ekspertów od religijnego uboju

Główną przesłankę do argumentacji PTS stanowi „przeświadczenie żydów, że szechita służy ochronie zwierząt, jest bowiem wysoce humanitarną i najmniej bolesną z metod uboju”, co rzekomo „potwierdzają to także współczesne badania naukowe” (s. 8), reprezentowane przez trzy publikacje sprzed 11–19 lat, z których jedyną rzetelną, opartą na własnych badaniach autora jest cytowana już wyżej publikacja Haluka M. Anila³⁶, przezornie poprzedzona w przypisie skrótem „por.,” gdyż nie tylko nie potwierdza ona tezy PTS, ale dementuje rozpowszechniany przez wyznawców mit, że ogłuszanie (w standardowym uboju) jest bolesne i utrudnia wykrwawianie, potwierdza opóźnienie wykrwawiania i utraty przytomności u krów oraz podkreśla szkodliwość szechity z odwracaniem zwierząt do góry nogami (obecnie w klatkach obrotowych). Pozostałe dwie publikacje, Stuarta

³⁴ von Ostertag, *Lehrbuch*, 200.

³⁵ Babatunde Agbeniga, Edward C. Webb, „Effect of slaughter technique on bleed-out, blood in the trachea and blood splash in the lungs of cattle”, *South African Journal of Animal Science*, 42 (5, suppl. 1) (2012): 524–529; Anil, „Religious slughter”, 64–67; Robert Pałka, „Ubój rytualny”, *Gospodarka Mięсна*, 7 (2012): 12–15.

³⁶ Anil, „Religious slaughter”. W bibliografii artykułu PTS występuje dwa razy, jako Anil, Haluk oraz jako Haluk, Anil M., co podnosi liczbę formalnie naukowych pozycji z trzech do czterech.

D. Rosena³⁷, chirurga (ludzkiego) i aktywisty wojującej organizacji religijno-żydowskiej Shechita UK³⁸, oraz Ari Z. Zivotofsky'ego³⁹ z Uniwersytetu Bar Ilan w Izraelu, zawierają jawnie stronnice spekulacje i dywagacje wyznawców, z których żaden nie zadeklarował oczywistego konfliktu interesów, co powinno być i coraz częściej jest wymagane przez respektowane periodyki naukowe.

Artykuł Rosena, opublikowany w celu programowego zwalczania⁴⁰ zalecenia bezwzględnie ośmieszającego zwierząt, wydane przez Radę ds. Dobrostanu Zwierząt Gospodarskich (FAWC 2003), zawiera spekulacje, inspirowane przez opracowanie współwyznawcy (I.M. Levingera, zatytułowane "Medical aspects of Shechita" (Jerusalem: Gur Aryeh Publications, 1976)) o błyskawicznym zapadaniu się mózgu po podcięciu szyi. Artykuł Rosena został opublikowany z afiliacją autora podaną jako Wydział Medycyny, Imperial College, London, ale mimo to z rezerwą, jako „punkt widzenia” („viewpoint”), w brytyjskim periodyku weterynaryjnym *Veterinary Record*, a zawarte w nim opinie zostały zdementowane przez liczne przytoczone wyżej badania. Nie przeszkodziło to – i najwyraźniej dalej nie przeszkadza – w kolportowaniu publikacji Rosena (przetłumaczonej przez Gminę Żydowską również na język polski) jako koronnego naukowego dowodu na bezbolesność uboju rytualnego. Wywody Rosena oparte są na porównaniach z ludzkim niedokrwieniem mózgu po zawałach serca, podczas gdy serce podrzynanych zwierząt bije do końca z całą mocą⁴¹. Nawet przytoczone przez Rosena badania⁴² dopływu krwi do mózgu u poderżniętych cieląt przeczą jego spekulacjom, że tętnice kręgosłupowe zaopatrujące sieć cudowną, nadoponową przestają działać po przecięciu tętnic szyjnych. Ale skoro przeczą, to tym gorzej dla nich – więc Rosen odrzuca je, ponieważ naukowe doświadczenie z definicji nie mogło być szechitą. Jest to powszechnie stosowny przez wyznawców argument-wytrych, który z góry wyklucza znaczenie

³⁷ Stuart D. Rosen, „Physiological insights into Shechita”, *Veterinary Record*, 154 (2004): 759–765.

³⁸ Rosen ujawnił to, dopiero podpisując sprzeciw organizacji Shechita UK wobec Dialrel Report 2.4. Antonio Velarde, Pedro Rodriguez, C. Fuentes, Pol Llonch, Karen von Holleben, Martin von Wenzlawowicz, Haluk Anil, Mara Miele, Beniamino Cenci Goga, Bert Lambooi, Ari Zivotofsky, Neville Gregory, Florence Bergaeud-Blackler, Antoni Dalmau, „Improving animal welfare during religious slaughter. Recommendations for good practice”, *Dialrel Reports*, 2.4. (2010).

³⁹ Ari Z. Zivotofsky, „Government regulations of shechita (Jewish religious slaughter) in the twenty-first century: Are they ethical?”, *Journal of agricultural and environmental ethics*, 25 (2012): 747–763.

⁴⁰ Geoffrey Alderman, „Slaughtering the opposition”, *Jewish Chronicle*, 15.05.2009. Ten artykuł pokazuje cynizm brytyjskich żydów w walce o szechitę i zarazem misję artykułu Rosena jako członka Shechita UK: „For every argument aired by FAWC, we produced an authoritative counter-argument” (artykuł wycofany z Internetu – tylko tytuł znajduje się na liście dorobku autora; dostęp: 12.05.2012).

⁴¹ Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable”, 512.

⁴² N.L. Blackman, K. Cheetham, D.K. Blackmore, „Differences in blood supply to the cerebral cortex between sheep and calves during slaughter”, *Research in Veterinary Science*, 40 (1986): 252–254.

jakichkolwiek badań naukowych do oceny skutków szechity. Jak zauważa Sean Leffert⁴³, wieloletni inspektor weterynaryjny amerykańskiego Ministerstwa Rolnictwa (USDA), argument ten oparty jest na absurdalnym założeniu, że podcięcie dokonane przez namaszczonego żydów ma zasadniczo inny wpływ na procesy fizjologiczne, niż podcięcie dokonane w ramach doświadczenia naukowego starannie imitującego szechitę.

Artykuł Zivotofsky'ego jest obszernym esejem wyznawcy dążącego do obalenia poglądu, że szechita jest niehumanitarnym sposobem uboju. W tym celu autor rozwija wymyślone przez Rosena porównania podcięcia szyi z mięśniami, nerkami, naczyniami, tchawicą i przełykiem do rzekomo początkowo bezbolesnego przypadkowego powierzchniowego nacięcia własnego palca skalpelem. Zivotofsky wzbogaca tę opowieść o przecięcie ostrą krawędzią papieru i utrzymuje, że podobne opóźnienie bólu występuje w szechicie i te pierwsze parę sekund wystarcza do utraty przytomności przez krowę (s. 755), chociaż w innym miejscu (s. 757) pisze, że szechita przysparza dodatkowo, kilkusekundowego bólu. Ta niczym nieudokumentowana anegdota, powtarzana jako argument przez żydowskich propagandystów⁴⁴, bez przytoczenia jakichkolwiek badań, dowodzi głęboko niepoważnego podejścia do zadawania ekstremalnego cierpienia zwierzętom dla własnej korzyści. Nawet gdyby cięcia były początkowo bezbolesne⁴⁵, to powierzchowne zranienia skóry nie są porównywalne do głębokiej rany zadawanej zarzynanym krowom, a większość ludzi (72%) odczuwa głębokie uszkodzenia tkanek natychmiast po wypadku⁴⁶.

Drugim głównym „naukowym” argumentem Zivotofsky'ego jest odrzucenie wyników grupy nowozelandzkiej, która wykonała bardzo staranne doświadczenie, wykazujące elektroencefalograficzne korelaty bólu u podciętych cieląt⁴⁷. Zivotofsky dyskwalifikuje te badania przez zastosowanie argumentu-wytrychu wyznawców, że jakość noża nie spełniała idealnych wymagań, bo na przykład nóż nie był ostrzony ręcznie na osełce. Sean Leffert odpowiada, że „warunki tych badań zacznij bardziej sprzyjają minimalizacji bólu niż przeciętny (a naprawdę jakikolwiek) ubój rytual-

⁴³ Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable”, 504–505.

⁴⁴ Między innymi przez Naczelnego Rabina Polski M. Schudricha w piśmie do Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 lipca 2014 roku z poparciem skargi wniesionej przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP.

⁴⁵ Komentując użycie przez Rosena „argumentu z naciętego palca”, Sean Leffert pisze: „na setki operacji, których byłem świadkiem, nigdy nie widziałem ani nie słyszałem o chirurgach kaleczących się i tego nie czujących”. Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable”, 516.

⁴⁶ Neville G. Gregory, *Physiology and behavior of animal suffering* (Oxford: Blackwell Science, 2004): 95.

⁴⁷ David J. Mellor, Troy J. Gibson, C.B. Johnson, „A re-evaluation of the need to stun calves prior to slaughter by ventral-neck incision: an introductory review”, *New Zealand Veterinary Journal*, 57 (2009): 74–76; Gibson et al., „Electroencephalographic responses of halothane-anaesthetised calves”, 77–83.

ny, jaki kiedykolwiek obserwowałem”⁴⁸. Spekulacje na temat możliwych interpretacji tego poprawnie wykonanego doświadczenia nie dyskwalifikują jego wyników, a ustawiczne żądanie wyznawców dostarczania absolutnego dowodu niedopuszczającego możliwości innej interpretacji jest znaną strategią denialistów, stosowaną na przykład do negowania ocieplenia klimatu. Zresztą i tak **ciężar dowodu, że podrywanie szyi w pełni przytomnym zwierzętom nie powoduje bólu, spoczywa na tych, którzy to robią, zwłaszcza w czasach, gdy dostępna jest technologia rozpoznania uboju od natychmiastowego wyłączenia świadomości**⁴⁹.

Poza badaniami grupy nowozelandzkiej Zivotofsky zignorował całą pozostałą, dostępną już wtedy wiedzę, tzn. raporty Dialrel 1.3⁵⁰ i EFSA⁵¹, a nawet raport Dialrel 2.4⁵², którego jest formalnie współautorem. Ułatwiło mu to stwierdzenie tego, co miał udowodnić, czyli że „po prostu nie ma wiarygodnych dowodów sugerujących, że szechita jest metodą uboju, która powoduje niepotrzebny ból i dystres” (s. 756–757). Dalsze badania potwierdziły korelację między obserwowanymi falami EEC i bólem, który u wielu cieląt trwa do 60 sekund po podcięciu, a czasem nawet dłużej⁵³. **Opinia wyznawcy czy sympatyka broniącego praktyk własnej grupy nie może podważyć metodycznych badań i zbiorowych międzynarodowych ekspertyz, opartych na monitorowaniu rzeczywistego przebiegu uboju rytualnego.**

W świetle współczesnej wiedzy naukowej nie ulega zatem wątpliwości, że uśmiercanie zwierząt przez podcinanie szyi bez wyłączenia ich świadomości powoduje skrajne agonalne cierpienie. Procedura ta jest sama w sobie zasadniczo gorsza dla zwierząt niż ubój standardowy rozpoczynający się ogluszeniem, traktowanym jako norma w cywilizowanych krajach. Nawet **poprawnie przeprowadzony ubój rytualny powoduje ostre przedśmiertne cierpienia, które nie są zadawane w prawidłowo przeprowadzonym uboju standardowym.** Konkluzja ta opiera się obecnie na licznych recenzowanych publikacjach w wysokoimpaktowych periodykach, pochodzących z kilku respektowanych ośrodków badawczych, oraz jest zgodna ze stanowiskiem między innymi Europejskiej Federacji Lekarzy Weterynarii (FVE)⁵⁴, Brytyjskiego Stowarzyszenia Lekarzy Weterynarii (BVA)⁵⁵ i polskiej Krajowej Rady Lekarsko-Weterynaryjnej (z 20 marca 2013 roku)⁵⁶.

⁴⁸ Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable”, 505.

⁴⁹ Leffert, „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable”, 506.

⁵⁰ von Holleben et al., „Report on good and adverse practices”.

⁵¹ EFSA, „Welfare aspects of animal stunning and killing methods”.

⁵² Velarde et al., „Improving animal welfare during religious slaughter”.

⁵³ Johnson et al., „A scientific comment on the welfare of domesticated ruminants”, 58–65.

⁵⁴ https://fve.org/publications/slaughter_without_stunning/.

⁵⁵ <https://www.bva.co.uk/take-action/welfare-at-slaughter-campaign/>.

⁵⁶ https://vetpol.org.pl/prawo/cat_view/591-dokumenty/352-stanowiska-kr1w/596-stanowiska-kr1w.

Wymóg zachowania pełnej przytomności zwierzęcia stoi w zasadniczej sprzeczności z etyką informowaną przez wiedzę naukową o przebiegu procesów towarzyszących uśmiercaniu. Nie ulega wątpliwości, że uśmiercanie zwierzęcia, które uznać możemy za przynajmniej względnie humanitarne, musi zacząć się od zabiegu zakłócającego funkcjonowanie mózgu w taki sposób, aby niemożliwe stało się odczuwanie bólu i strachu, które towarzyszą zabijaniu. Każde inne rozwiązanie, skazujące zwierzę na ból, strach i duszenie się przed utratą przytomności, jest zadawaniem zwierzęciu zbędnych cierpień przedśmiertnych, dla których nie ma usprawiedliwienia. Dlatego – wobec bezmiaru dodatkowego cierpienia powodowanego przez ubój rytualny – publikowanie artykułu kwestionującego obecną wiedzę naukową i ekspertyzę weterynaryjną na podstawie tekstów religijnych z powołaniem na dwa pozornie naukowe artykuły wyznawców należy uznać za nieodpowiedzialne.

Bibliografia

- Agbeniga, Babatunde, Edward C. Webb. „Effect of slaughter technique on bleed-out, blood in the trachea and blood splash in the lungs of cattle”. *South African Journal of Animal Science*, 42 (5, suppl. 1) (2012): 524–529.
- Anil, Haluk M. „Religious slaughter: a current controversial animal welfare issue”. *Animal Frontiers*, 2 (2012): 64–67
- Atkinson, Sophie, Antonio Velarde, Bo Algiers. „Assessment of stun quality at commercial slaughter in cattle shot with captive bolt”. *Animal Welfare*, 22 (2013): 473–481.
- Blackman, N.L., K. Cheetham, D.K. Blackmore. „Differences in blood supply to the cerebral cortex between sheep and calves during slaughter”. *Research in Veterinary Science*, 40 (1986): 252–254.
- Bozzo, Giancarlo, Roberta Barrasso, Patrizia Marchetti, Rocco Roma, Giorgio Samoilis, Giuseppina Tantillo, Edmondo Ceci. „Analysis of stress indicators for evaluation of animal welfare and meat quality in traditional and Jewish slaughtering”. *Animals*, 8 (2018): 43.
- Daly, C.C., Erhard Kallweit, Franz Ellendorf. „Cortical function in cattle during slaughter: conventional captive bolt stunning followed by exsanguination compared with Shechita slaughter”. *Veterinary Record*, 122 (1988): 325–329.
- EFSA. „Welfare aspects of animal stunning and killing methods – Scientific Report of the Scientific Panel for Animal Health and Welfare on a request from the Commission related to welfare aspects of animal stunning and killing methods”. EFSA-Q-2003-093, (2004). http://www.efsa.europa.eu/EFSA/efsa_locale-1178620753812_1178620775454.htm.

- FAWC. *Report on the Welfare of Farmed Animals at Slaughter or Killing Part 1: Red Meat Animals*. London: Farm Animal Welfare Council, 2003.
- Gibson, Troy J., Craig B. Johnson, Joanna C. Murrell, Corrin M. Hulls, Sheryl L. Mitchinson, Kevin J. Stafford, Alistair C. Johnstone, David J. Mellor. „Electroencephalographic responses of halothane-anaesthetised calves to slaughter by ventral-neck incision without prior stunning”. *New Zealand Veterinary Journal*, 57 (2009): 77–83.
- Gibson, Troy J., Steffan Edward Octávio Oliveira, Filipe Antonio Dalla Costa, Neville G. Gregory. „Electroencephalographic assessment of pneumatically powered penetrating and non-penetrating captive-bolt stunning of bulls”. *Meat Science*, 151 (2019): 54–59.
- Gregory, Neville G. *Physiology and behavior of animal suffering*. Oxford: Blackwell Science, 2004.
- Gregory, Neville G., Claire J. Lee, Joanne P. Widdicombe. „Depth of concussion in cattle shot by penetrating captive bolt”. *Meat Science*, 77 (2007): 499–503.
- Gregory, Neville G., Martin von Wenzlawowicz, Rashedul M. Alam, Haluk M. Anil, Tahsin Yeşildere, Ayona Silva-Fletcher. „False aneurysms in carotid arteries of cattle and water buffalo during shechita and halal slaughter”. *Meat Science*, 79 (2008): 285–288.
- Gregory, Neville G., Helen R. Fielding, Martin von Wenzlawowicz, Karen von Holleben. „Time to collapse following slaughter without stunning in cattle”. *Meat Science*, 85 (1) (2010), 66–69.
- Gregory, Neville G., Martin von Wenzlawowicz, Karen von Holleben, Helen R. Fielding, Troy J. Gibson, Luc Mirabito, R. Kolesar. „Complications during shechita and halal slaughter without stunning in cattle”. *Animal Welfare*, 21 (2012): 81–86.
- Hodkin, Michelle. „When ritual slaughter isn't kosher: An examination of shechita and the humane methods of slaughter act”. *Journal of Animal Law*, 1 (2005): 129–150. <https://www.animallaw.info/article/when-ritual-slaughter-isnt-kosher-examination-shechita-and-humane-methods-slaughter-act>.
- Holleben von, Karen, Martin von Wenzlawowicz, Neville Gregory, Haluk M. Anil, Antonio Velarde, Pedro Rodriguez, Beniamino Cenci Goga, Bernardo Catanese, Bert Lambooi. „Report on good and adverse practices – Animal welfare concerns in relation to slaughter practices from the viewpoint of veterinary sciences”. Dialrel Deliverable 1.3 (2010). <http://issuu.com/florencebergeaud-blackler/docs/dialrel-recommandations-final-edited>.
- Johnson, Craig B., David J. Mellor, Paul H. Hemsworth, Andrew D. Fisher. „A scientific comment on the welfare of domesticated ruminants slaughtered without stunning”. *New Zealand Veterinary Journal*, 63 (2015): 58–65.
- Lambooi, Bert, Jozef T.N. van der Werf, Henny G.M. Reimert, Vincent A. Hindle. „Restraining and neck cutting or stunning and neck cutting of veal calves”. *Meat Science*, 91 (2012): 22–28.
- Leffert, Sean. „Is ongoing ritual slaughter of livestock justifiable in modern America?”. *Journal of Applied Animal Research*, 49 (2021): 492–522.

- Mariak, Volker. *Konkurrierende Staatsziele – Religionsfreiheit vs. Tierschutz*. Hamburg: tredition GmbH, 2016.
- Mellor, David J., Troy J. Gibson, Craig B. Johnson. „A re-evaluation of the need to stun calves prior to slaughter by ventral-neck incision: an introductory review”. *New Zealand Veterinary Journal*, 57 (2009): 74–76.
- Oliveira, Steffan Edward Octávio, Neville G. Gregory, Filipe Antonio Dalla Costa, Troy J. Gibson, Osmar Antonio Dalla Costa, Mateus J.R. Paranhos da Costa. „Effectiveness of pneumatically powered penetrating and non-penetrating captive bolts in stunning cattle”. *Meat Science*, 140 (2018): 9–13.
- Ostertag von, Robert. *Lehrbuch der Schlachtvieh- und Fleischbeschau einschliesslich der Tierärztlichen Lebensmittelkontrolle für Tierärzte und Studierende der Tierheilkunde*. Stuttgart: Ferdinand Enke, 1932.
- Pałka, Robert. „Ubój rytualny”. *Gospodarka Mięsna*, 7 (2012): 12–15.
- Sabow, Azad Behnam, Awis Qurni Sazili, Idrus Zulkifli, Yong M. Goh, Mohd Zainal Abidin Ab Kadir, Nazim Rasul Abdulla, ... and Kazeem Dauda Adeyemi. „A comparison of bleeding efficiency, microbiological quality and lipid oxidation in goats subjected to conscious halal slaughter and slaughter following minimal anesthesia”. *Meat Science*, 104 (2015): 78–84.
- Stern, Jakob. *Zeitbewegende Fragen 1: Schächten – Streitschrift gegen den jüdischen Schlachtritus*. Lipsk: Verlag des Kössling'schen Buchhandlung (Gustav Wolf), 1883.
- Velarde, Antonio, Pedro Rodriguez, C. Fuentes, Pol Llonch, Karen von Holleben, Martin von Wenzlawowicz, Haluk Anil, Mara Miele, Beniamino Cenci Goga, Bert Lambooi, Ari Zivotofsky, Neville Gregory, Florence Bergaeaud-Blackler, Antoni Dalmau. „Improving animal welfare during religious slaughter. Recommendations for good practice”. *Dialrel Reports*, 2.4. (2010).
- Wenzlawowicz von, Martin, Karen von Holleben, Erhard Eser. „Identifying reasons for stun failures in slaughterhouses for cattle and pigs: a field study”. *Animal Welfare*, 21 (2012): 51–60.

Netografia

- Alderman, Geoffrey. „Slaughtering the opposition”. *Jewish Chronicle*, 15.05.2009 (artykuł wycofany z Internetu; dostęp: 12.05.2012).
- Ahren, Raphael. <https://www.haaretz.com/2011-06-10/ty-article/despite-rabbinate-promises-meat-from-inhumane-slaughterhouses-still-being-marked-as-kosher/0000017f-dc02-db5a-a57f-dc6a83830000>. *Haaretz.com*, 10.06.2011.
- Anonymus. „Shackle and Hoist’: on Kosher Slaughter”. <https://circlealeph.wordpress.com/2010/04/16/shackle-and-hoist/>. *Circle Aleph*, 16.04.2010.

- BVA. „72% want information on stunning of animals when buying meat, says EU-wide study”. <https://www.bva.co.uk/news-and-blog/news-article/72-want-information-on-stunning-of-animals-when-buying-meat-says-eu-wide-study/> 6-06-2015.
- BVA. „All animals should be stunned before slaughter”. <https://www.bva.co.uk/take-action/welfare-at-slaughter-campaign/> (dostęp: 15.08.2023).
- Dolsten Josefin. „Orthodox Union Says No More Beef Slaughtered With ‘Shackle and Hoist’”. <https://www.timesofisrael.com/orthodox-union-says-no-more-beef-slaughtered-with-shackle-and-hoist/>. *Times of Israel*, 24.07.2018.
- FVE. „Slaughter without stunning causes unnecessary suffering”. https://fve.org/publications/slaughter_without_stunning/ (dostęp: 8.02.2019).
- Gabryelów, Lila. „Pod kontrolą Żydów”. *Panorama Leszczyńska*, 25.09.2010 (artykuł wycofany z Internetu po kampanii o zakaz uboju rytualnego 2012–2014; dostęp: 13.01.2013).
- Kość, Wojciech. *The Guardian*, 9.10.2020. <https://www.theguardian.com/environment/2020/oct/09/nine-out-of-10-eu-citizens-oppose-animal-slaughter-without-stunning-poll-finds>.
- Krajowa Rada Lekarsko-Weterynaryjna. „Stanowisko Krajowej Rady Lekarsko-Weterynaryjnej z dnia 20 marca 2013 r. w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zwierząt”. https://vetpol.org.pl/prawo/cat_view/591-dokumenty/352-stanowiska-krlw/596-stanowiska-krlw (dostęp: 15.08.2023).
- Margolin, Menachem. <https://www.rp.pl/opinie-polityczno-spoleczne/art12945621-rabin-margolin-o-uboju-rytualnym>. *Rzeczpospolita*, 29.07.2013.
- Popper, Nathaniel. „Widely condemned cattle-killing method is used by kosher meat firm’s supplier”. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-apr-15-la-fi-kosher-slaughter-15-2010apr15-story.html>. *Los Angeles Times*, 15.04.2010.
- Schudrich, Michael. <https://www.rp.pl/publicystyka/art13287251-zabic-zwierze-jednym-cieciem> (wywiad – Matylda Młocka). *Rzeczpospolita*, 3.03.2013.
- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) 17.12.2020. Judgment in Case C-336/19 Centraal Israëlitisch Consistorie van België and Others. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-12/cp200163en.pdf>.
- Yanklowitz Shmuel. <https://www.wsj.com/articles/shmuly-yanklowitz-why-this-rabbi-is-sweating-off-kosher-meat-1401404939>. *The Wall Street Journal*, 29.05.2014.

Andrzej Elżanowski – prof. dr hab., zoolog i bioetyk, wykłada na Wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego i działa jako przewodniczący Polskiego Towarzystwa Etycznego. Autor ponad stu – wielu szeroko cytowanych – prac naukowych. Był stypendysta Smithsonian Institution i US National Research Council. Od 25 lat aktywny na rzecz poprawy losu zwierząt. Był aktywnym członkiem Krajowej Komisji Etycznej ds. Doświadczeń na Zwierzętach w jej pierwszej kadencji (1999–2003). Przyczynił się do poprawy Ustawy o ochronie zwierząt i Ustawy o ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych

i edukacyjnych. Był architektem kampanii (2012–2014) przeciwko ubojowi rytualnemu. Wspiera autorytetem i wiedzą działania przeciwko okrucieństwu wobec zwierząt i ich przemysłowej eksploatacji. Od 1983 roku jest wegetarianinem, od 2013 roku – weganinem.

Andrzej Elżanowski (born 1950) is a vertebrate zoologist and full professor at the University of Warsaw where he teaches anthro(po)zoology and ethics. Formerly Research Associate of National Museum of Natural History, Smithsonian Institution (Washington DC), and Senior Research Associate of the (US) National Research Council. Repeatedly elected to the Committee of Evolutionary and Theoretical Biology of the Polish Academy of Sciences. While his main research has been in evolution and morphology of birds, he increasingly explores the interface of biology, psychology and ethics, with a special interest in the evolutionary emergence of values and subjectivity with their ethical implications. Prof. Elżanowski has been instrumental in shaping Poland's animal welfare legislation and continues his activity for the ethical treatment of animals as the President of the Polish Ethics Society.